

VAJDA ANNA NOÉMI

Jézus helyett

Távolról az örökség vagyon, hirtelen meggazdagodás, melyre áldomást érdemes inni. Karnyújtásnyiról viszont, bármekkora is, hagyaték. Valaki hagyta. Maga után hagyta. Halála által rád. Úgyhogy vagy a hozzá fűződő jó, vagy a rossz emlékek fosztanak meg az örömteli számbavételtől. Ha ráadásul mindenfélét gyűjtögetett és alapított, akkor egyik napról a másikra olyan – nem pusztán tárgyagnak – dolgoknak leszel tulajdonosa, melyekkel nem is tudod, mit kellene kezdened. Az sem teljesen világos benned, hogy a kellene egybeesik-e az illenével. Mert mit lehet kezdeni néhány elrobbant kézigránáttal; egy kasnyi átlótt katonasisakkal a második világháború frontvonalának ellentétes oldalairól; vagy egy emberi koponyával, melynek személyazonosságát homály fedi? Ismeretlen katona talán. Van, aki elkérné, anatómiát tanulmányozna rajta. Mások eltemetnék, megilletné a végtisztesség, mondják. Tudod, hogy igazuk van, valamiért mégsem vagy képes megválni a koponyától. Talán mert évekig ott láttad az íróasztalán, és észrevetted, hogy alig valamit, de azt magával vitte – ide hozta – utolsó költözésekor is. Így a koponya – kegyeletsértés lenne? – számodra inkább tartozik ahhoz az emberhez, akié volt, mintsem ahhoz, aki volt. Az ő emlékét támasztja fel nap mint nap egykori íróasztalán.

Azt hittem, az a lassan tíz év, amióta itt élünk, épp elég volt ahhoz, hogy mindent tudjak a házról – házáról és bútorairól. Kinyitottam már minden fiókot, minden ládát és ládikát, még azt is végül, amelyiknek évekig nem került elő a kulcsa. Láttam az összes fényképét, pipatóriuma minden egyes darabját a kerámiafejtől a Jean Claude-ig, bélyegeit, kitűzőit, pápaszemes sétapálcáit, fából vaskarikáit, kutyából nem lett szalonnáit, amikor olyan felfedezés hull a markunkba, amin ő maga is elcsodálkozott volna: egy SS-katona fényképbe fogott szelleme.

Mely mindvégig itt kísértett a házban, csak nem tudtunk róla. Sőt, jóval a ház felépülése előtt ott lapulhatott a nagy, antik tálalószekrényben egy rejtett, alig észrevehető pulton, egy másik házban. Nyolcvan éve kerülhetett oda. Tette oda valaki. Elrejtette valaki. Szerető? Édesanya? Úrnő? Szolga? Valaki, aki behatóan ismerte a szekrényt és a ház szokásait. Így azt is tudhatta, hogy a titkos pultot nemcsak kenyérvágásra nem, semmire sem használják, és valószínűleg nem is tud róla senki más. Egyetlen késnyom sincs rajta a mai napig. Hogy is lehetne, mikor azon tésztát gyúrtak, nem gyúrtak, nyújtottak! – néz rám enyhe rosszállással édesanyám, úgy véli, ezt tudnom illenék. A Néprajzi Lexikonért nyúlok, hogy elhiggyem: tésztanyújtó tábla a hivatalos neve. Hát ott azt sem, abban a másik házban tésztát sem nyújtottak, legalábbis nem ezen a tésztanyújtó táblán. Ezért volt kitűnő rejtkehely a fényképnek, melynek őrzéséért lakolt volna aztán az őrizgető.

Advent első vasárnapján történt. Aradi sváb barátaink látogattak ki hozzánk. Sütünk-főzünk éppen, amikor nagyobb lányom a konyhaszekrénynek dől, kezét maga mögé teszi, kaparász, motoszkál. Addig-addig huzigál, míg a szekrény szót fogad, s megindul. Ha egyszer húzzák! Először meglepett arcát látom, riadt visszafordulását, hogy mi ez, dől-e a több száz kilós szekrény tényleg, vagy csak szétesni készül; majd a köré gyűlést, és ráfeszülést valamire; végül a meglepődést: hogy kerül ez ide?! Ekkor már találgatunk. Azt

sem tudjuk pontosan, honnan van a szekrény. A házzal együtt örököltük ezt is. S az, akitől, összeszedett mindent, amit más kidobott, de az ő szemének szép volt. Örökölt lónak ne nézd a fogát! Kúriában lehetett ilyen tágas tálalószekrény, máshol nemigen. Honnan hozathatta? Sofronyáról, a Purgly-kastélyból, Horthy földönfutóvá vált apósától? Vagy az egykor jórészt svábok lakta Mácsa Csernovics-kastélyából, az Esterházy nagymama szülőházából? A házzal és tárgyakkal együtt örökölt el nem mondott történetek a legizgalmasabbak. Fel pattannak a számítógépek, az SS-rangjelzések közt keresgélünk. Jobb hajtókáján a megszokott rúnák, a balon két sáv: tizedes. Parancsra jelentkezett? Önként? Visszakerült? Odaveszett?

Tőlünk, Kisszentmiklósról sok fiatal vonult be katonának, legtöbbször a Wehrmachtba, a radikálisabbja az SS-be, meséli barátunk édesapja, Ernsti bácsi ékes magyarsággal. Németországba vitték őket sorozás után. Volt közöttük egy SS-katona, aki a Ceaușescu-érában egyszer még hazalátogatott.

Bármilyen lett tizedesünk sorsa, iszonyodom a képtől. Megigéz az SS-tányérsapka dióbéllyi, fehér koponyadísz, a Totenkopf, ez a halálosztó, sátni harmadik szem. Balsejtelem támad bennem, olyan érzés, hogy Adventkor Jézus helyett nekünk most a halál üzenete meg eljövételét. (Jött is, koronástól.) Egyelőre a nyújtótáblán hagyom a fényképet, tanácstalanul visszatolom, és megtudom, ami megtudható. Árnyaltabb lesz bennem a múlt, mire a végére érek. Ha egyáltalán végére lehet érni a múltnak valaha.

Ernsti bácsi közvetlen kapcsolata a háborúval az édesapja volt, nagyapja és nagynénje. Hiányuk által. A háború után, a háború miatt. Kisgyerek volt, amikor apját bő négy évre Ukrajnába vitték kényszermunkára. Nemzetiségük miatt. Nagynénjét is elhurcolták, hároméves kislányától szakították el. A győztes fél szemével nézve érthető, sőt jogos: férje a Wehrmachtban szolgált. Csak éppen emberi mértékkel mérve nem az. Az én kisebb lányom is hároméves, mélyen alszik mellettem. Már csak a belegondolástól fojtogatni kezd az elviselhetetlen. A törekeny asszony nem élte túl Ukrajnát. Trude – így hívták kislányát – sosem láthatta viszont édesanyját; lehetett tízéves is már, mire kijutott Németországba, és találkozhatott – megismerkedhetett – édesapjával.

Az SS-portré hátoldalán bélyegző jelzi, hol készült: „Foto Sport, Arad, str. Eminescu 2.” Itt van ma a város egyik legfontosabb képzőművészeti galériája, a Delta. Nemrég vettem egy történelmi városkalauzt. Ugyan az egykori fotóstúdió épületéről nem esik ebben szó, Ujj János, a helytörténész szerző felvilágosítást adhat. Ad. Az egybeesések egyike, melytől „kicsi a világ” érzésem támad hirtelen, hogy *Ernsti gyermekkori barátom volt*. Másika, hogy ha látásból is, és az ötvenes-hatvanas évekből is, de ismerte Székely Andrét, azt a Párizsban végzett fotográfust, aki éppen a fenti cím alatt működő műteremben volt a mester, mely a Templom utcára nézett ugyan, de a Deák Ferenc (Eminescu) utcára telekkönyvezték. Tovább keresek. Egy angol nyelvű zsidó kiadvány és Kelen Ferenc, egykori aradi fotográfustárs Székely Andrét még stúdiótulajdonosként említi. Azaz: hozzá tér be az SS-tizedes. Még akkor is hozzá, ha Székely akkor már „csak” a mester lehetett. Volt. Mint kisebbségi. Mert zsidó, pontosabban: Mózes-hitű magyar – ahogy a magyar kultúrájú aradi zsidókat enyhén becsúszó hangnemből maga a zsidóság nevezi. És mert a '38-ban érvénybe lépő romanizálási rendeletek sok mindent megváltoztattak. A tulajdonjogot is. Székely Andrét kisebbségiként nem lehetett – nem hogy tulajdonosa – vezetője sem saját műtermének. Csupán alkalmazottja lehetett – a mester, aki mellett többen inaskodtak, nevelődtek. A nagyítás kedvéért: Ujj János sógora is. '60-ban aztán a stúdió elköltözött a Hegyalja térre. Az összeszedetegetett adatok, elejtett szavak mögött egy olyan Arad rajzolódik ki, ahol igen élénk volt a fotográfia a múlt század derekán. Volt egy baráti társaság is, köztük Székely és Kelen, mind fotográfusok, akik valamelyikük lakásán he-

tente összegyűltek, rendszerint hétvégén, azaz minden kényszer nélkül, kicsit el is bújva a hétköznapok, kötöttségek elől. '65-ben végül Székely André továbbköltözött. Ezúttal az Ígéret földjére. Addig bírta itt. Vagy már sokkal korábban elfogyott – fogyatkozó lehetőségeivel együtt – a türelme, de csak ekkor kapott engedélyt. Az engedélyek már csak ilyenek. Késni szoktak. Minél úrhatnámabb a világ, annál többet. Annál kiszámíthatatlanabban késleltet egyik fél, az arctalan arcátlan. Kivár a másik. Ha. Türelmjáték. André megvárta. Majd úgy elment, hogy soha többé nem jött vissza.

Ernsti bácsit többet várták. Az engedély helyett jött '89. Mert nem adta az új Daciát és újaradi házát annak, akinek, hogy kivásárolja magát és családját. Azt már nem – csapott az asztalra felesége –, abból ezek nem esznek! Hát vártak. Hogy harmincévnyi Svábföld után hazajöjjenek. Ha Icu néni hazavágyott, Ernsti bácsi jött. És szülei hiába vannak *ott* a temetőben, amióta Icu néni *itt* van a temetőben, Ernsti bácsinak – ha a szíve hazahúz is – Újarad az első és végleges haza. Pedig fáj, hogy akkor meggyötörték, a Faipari Iskolaszékből eltávolították, mert kegyvesztett lett, miután hivatalosan kikívánkozott. Ha menni akar, hát menjen! Elvégre német, mehet, megteheti! Fel is út, le is út. Változás után már hívták volna vissza – igazgatónak. Ha akkor nem kellettem, ne kelljek most se! – válaszolta Ernsti bácsi, még ha nem is ugyanezekkel a szavakkal, de a magyarabbnál is nyakasabb kérlelhetetlenséggel. És ment: szüleihez, Trudéhoz, viszontlátni, akiket évtizedekig nem láthatott. Sorstársaihoz. A kétsorsúakhoz.

Ahogy Románia belépett a háborúba '41-ben, egészíti ki fehér foltomat Ujj János, Aradon azonnal német egység létesült. Befészkeltek mindenhová, ahová érdekük fűződött. A Gestapo a Ligetben rendezkedett be. SS-alegység tartotta kézben a repülőteret, német katonaság ügyelte fel a számukra konzervet gyártó Hortus vállalatot is, megszállták a Katolikus Gimnáziumot, a mai egyetlen magyar líceumot, a Csikyit. Csak a számokig közelítve: a bombázás idején öt német katona halt meg; az Alsó temetőben a száztizenkilenc második világháborús sír – németeké és magyaroké – mára kettőre zsugorodott. Az emlékezettel együtt fogynak halottaink. És fordítva: az eltűnő halottak nyomán elenyészik az emlékezet. Mert hiányával ugyan ki bizonyítja önmagát?! Főleg, ha emlékeztünknek nekifeszül egy másik. Mely másképp s másra kíván emlékezni.

'41-től a fegyveres SS a kelet-európai Volksdeutsche közül is toboroz. Utána: irány Németország. Ahogy a kisszentmiklósi katonákat vitték. A búcsúzás érthetővé, indokolttá tenné a tésztanyújtó táblára rejtett emlékképet. (Lét-jogosulttá?) És elképzelhetőbbé a történetet, melyet az aradi sváb emlékezet őriz: *a Belgrád bombázására induló nehézbombázókat kísérő vadászgépek pilótái az újaradi híd alatt elhúzva köszöntötték az újaradi németeket.*

Nem biztos, de nem is kizárt, hogy épp a mester lencsége által. Ami biztos tehát, hogy *nála*. A készítés éve, ha tudnánk, sem adna több útmutatót. A kép fehér-feketéjén átüt a katona árja szőkesége, kék szeme, a háborús maskara nélkül sem túl bizalomgerjesztő, túl keskeny ajka. Ein echter Deutscher. Német német. Vagy németebb népi német, helyi. Bárhonnan való is, szélsőséges. (Szélsőséges?) Elképzelem, ahogy fényképünk leendő alanya benyit a zsidó fotográfushoz emlékképet készíttetni, még ha papíron már nem is az övé – hozzá. Tudja, kihez megy? Mire gondolhatnak, ahogy egymás szemébe néznek? Tudnak a haláltáborokról? A megyében '41-től gettósítani és deportálni kezdenek, ha a város meg is ússza. De a köztudatba beszállingóznak a hírek. (És a félelem.) Az újságok megírják. Megírják? '40 őszén jelent meg utoljára az Aradi Közlöny. A Temesváron megjelenő Déli Hírlap az egyetlen dél-erdélyi magyar napilap, mely végigkíséri a második világháborút. Vajon mennyire közelítenek ebben a tényekhez? Megfordul vajon Székely fejében, hogy mégsem fényképezi le? S ha nem küldheti el isten hírével, legalább nem ő fényképez.

Arad város tízezernyi zsidóságát nem vitték tehát el, és nem valósult meg a Hal tér körüli gettó sem '44 szeptemberében, ahogy Heszlényi tervezte. A város keresztény vezetői közbenjártak. Meg a szerencse. Hogy nem volt idő rá. Arra sajnos igen, hogy néhány szerencsétlent összefogdossanak, a sportpályára tereljenek, és belelőjék őket a Marosba. Ezt már Erdélyi Lajosnál olvasom, és túlélő zsidók feljegyzéseiből, akik '44 szeptemberében aradi pincékben bujkáltak a vesztes fél utolsó megtorlásai elől. Csak, ha számok: *tizenegyen haltak meg. Az aradi zsidó temetőben emelt holokauszt-émlékművön a máshonnan elhurcolt és elhunyt hozzátartozók nevei.* Mindez egy másik korabeli fényképre vet árnyékot bennem, melynek láttán egy hónapja még megdobbant a szívem: a 3. magyar hadsereg bevonulása Aradra. A képen kendőjüket lobogtató, mosolygó lányok, örömujjongó tömeg. Most már minderre ráexponálódik a tudatomban a pincékben rettegők képe. Újra megdobbant, csak másképp.

Aztán kapok egy kedélyes hangú levelet Szabó István közírótól, hogy végképp tótágast álljon bennem a mindenható ítélezés:

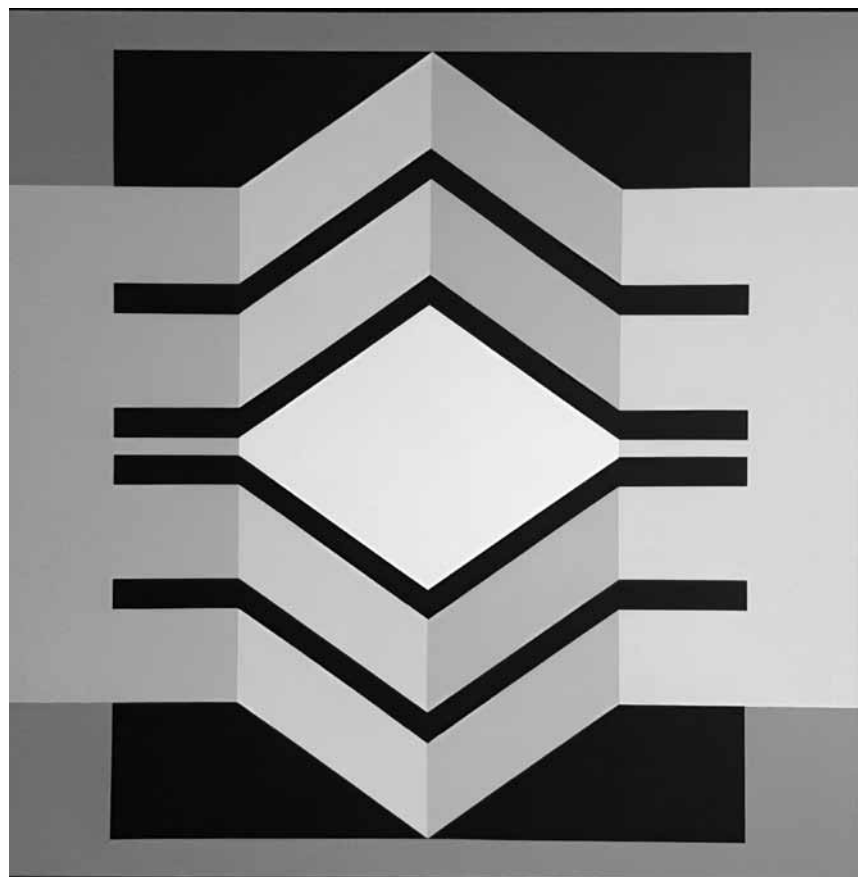
„Az SS-legény tehát tizedes (Unterscharführer). Az SS-ben másfajta elnevezést használtak a rendfokozatokra, mint a Wehrmachtban. Ők ebben is »különlegesek« voltak.

De figyelmedbe ajánlok valami érdekes dolgot: ez a harcos kiérdemelte a másodosztályú Vaskeresztet. Szalagja ott van a »te embered« zubbonyának gomblyukába fűzve. S bal mellén valami kitüntetési sávok... Nem éppen akárki volt. (S ezt a keresztet általában nem hentesek a henteségért kapták, hanem csakis frontharcosok. Képzeld, Himmlernek, az SS mindenható vezetőjének sem jutott Vaskereszt, csak egyéb plecsnik. Furcsa, torokszorogató világ volt az.) Lehet, hogy Prinz Eugen SS-hegyivadász hadosztályban szolgáló bánági, újaradi, szentmártoni, mácsai vagy ki tudja... sváb gyerek. Mert a Prinz Eugent kizárólag bánági, bácskai, horvátországi svábokból és elvéve erdélyi szászokból toborozták. Toborozták?! Fenét! 1942 után minden német származású katonaköteles kötelezően »önként« az SS-be kellett jelentkezzen, illetve vitték. A halálfej ne borzasszon el [...], nem csak az SS kiváltsága volt, ezt viselték a magyar ejtőernyősök is. Azt jelentette e jel, hogy sz....unk a halálra, s sz...tak is. Legtöbben. S nem minden SS volt szadista tömeggyilkos. Távolról sem. (Ugye, Heinrich Böll és »Derrick felügyelő«, Horst Tapper is az SS-ben szolgált.) Igaz, hogy a legpiszkosabb »munkát« velük végeztették, különleges, e célra válogatott egységekkel. A Waffen SS (tehát a harcterek modern gladiátorai) pont úgy katona, harcos, mint többiek, kivéve, hogy fanatikusabbak, elszántabbak, keményebbek voltak. Végül is elit alakulat, vagy mi az izé?”

Mindezek után a koronavírus követelte távolságtartás, hajlott kora és gyenge egészségi állapota ellenére is beavat Ernsti bácsi abszurdításokkal tűzdelt családtörténetébe az újaradi családi ház udvarán. Nagyapja Szibériában volt első világháborús hadifogoly. Olyan körülmények közt, hogy szabaddalása után sem engedett fel benne a mesélőnivaló. Egyetlen mondatban összegződött az utókornak a többéves, mínusz ötven fokos fogság: jégcsapként koppant, mikor földet ért, a húgy. Ernsti bácsi apja sem úszta meg a fogságot. Akkor már úgy hívták: kényszermunkatábor. Ezúttal Krivoj Rog bányáiban. Holott román katonaként őrizte a hidat Szebennél. De ahogy bejöttek az oroszok, és léket kapott a német elhurcoltak létszáma – állandóan léket kapott, mert szöktek, ahogy tudtak –, Audersetz román katona hirtelen német lett a román hadsereg szemében – ellenség, zubbonyáról letépdették a román epoletteket, majd fellökték az Ukrajnába tartó lassú járatra. A Németországból jövő szerelvényen jól öltözöttek és jól tápláltak, némelyiknél egy-egy egész tábla szalonna. Audersetz újdonsült utas hiába kért, nem kapott. Egy falatot

sem. Ezúttal a németek sem ismerték fel. A tehetősebb a kiszolgáltatottabbat. Ember az embert. Aztán azok haltak bele leghamarabb az ukrainai örökös káposztalevesbe, a jóltápláltak, akiknek addig egyszer sem volt kopp. Ínsége '45-től '49-ig tartott. Családtagjairól egy s más szabadulása előtt is hallott – meg volt engedve a levelezés. Így láthatta, fia hogy tanul meg írni; tudhatta meg, hogy lánya született, az, aki elhanyagolta, hogy időben jelentkezzen német katonának, hát elvitték a románok. Pedig mindenki hogy igyekezett, mert a német katonaságban jobbak voltak a körülmények. A négyéves katonaság után aztán hazajött, megnősült, az esküvőn jött a behívó újra. Hídörzés. Szeben. Vállrojt. Letépés. Kitoloncolás. Marhaszállító. Trude anyjának halálhíréről azonnal értesült, mert a férfitábor közelében volt a női tábor, de halott unokatestvérétől végső búcsút venni már nem engedték. Mikor rá egy évre szabadult, az aradi állomáson felesége két gyermek kezét fogta: egy fiút, egy lányt. Tudta, hogy van egy fia meg egy lánya. Ebből tudta, hogy az az ő nyolcéves fia és a lánya. Nem a lánya volt: Trude volt. Az elárult lány addigra családjuk része lett, anyja sírját – hogy éljen emléke – üresen gondozták. De hát! Sajnálkozom. De hát a németek is... – emeli csendes hangon európaivá Ernsti bácsit az igazságszeretet.

Engem nem emel. Forrong bennem a de hát. Fogva tart. Mert ugyan mitől volna méltányos, hogy ne mondjam: emberséges a bosszú és a bosszú – ráadásul kollektív – elszenvédése?!

G^NANDT JÁNOS, „Hajtogató”, 2019